

NÉZŐ

ÁRPÁS KÁROLY

Akik megtalálnak – s akiket megtalálunk

A NYELVROKONSÁG ÜRÜGYÉN

A címbe illesztett Weöres Sándor-vers a kínai filozófiák idő-élményére figyelmeztet: az idő kiforogja a kérdést is, az arra adott választ is. Van-e értelme a szudáni éhezőkkel vagy az indiánok jogfosztottságával foglalkozni akkor, amikor a népemhez, nemzetemhez tartozók sorsa kétséges, amikor nemcsak az „élőhelye”, de mind egyéni, mind közösségi léte került veszélybe; van-e jogom a figyelem másra irányítására, amikor az ország, a haza jövője, jóléte forog kockán – egyáltalán: van-e értelme ma a finnugor nyelvrokonság népek gondjairól írni, amikor egyesek ezt a tudományos igazságot is kétségbe vonják, amikor az igazságot érzelmek, indulatok, ideológiák, hatalmi harcok szolgálólányává akarják aljasítani? Nem tűnhet-e kicsinyességnak, a jelentől való elfordulásnak, hogy a „szomszédságból” fakadó problémák, konfliktusok idején tőlünk ezer kilométerekre eső népek ügyeivel foglalkozunk – ráadásul a siker ígérete nélkül?

Melyek azok a kérdések, amelyek a ma olvasóját érdeklik, ha nem a hatalomról vagy a gazdaságról van szó – de a nemzeti jelző megtartásával? A népesség kérdése, az anyanyelvé, az erre épülő oktatás és a tőle elválaszthatatlan kultúra ügye, valamint az ehhez kapcsolódó intézmények sorsa. Erről ír, erről beszél a magyar tömegkommunikáció, ez a politikai közélet egyik állandó témája. Ám ha azt is megnézzük: mit teszünk, mennyit áldozunk ezért, akkor úgy tapasztaljuk, hogy a fentiekből elsősorban a „magyar” jelző marad meg, ez is a gazdaságnak és a hatalomnak alárendelve.

Kíséreljük meg a fent megjelölt kérdéseket némiképpen magunktól eltávolítva vizsgálni. Így egyrészt nem érhet a nacionalizmus, sovinizmus vádja, másrészt távolabbról a veszélyek nagyságát jobban felfoghatjuk. Úgy vélem, a rokon nyelvet beszélő népek viszonyai alkalmasak erre, esetenként jobban hasonlítanak a miénkhez.

Talán ennek a hasonlóságnak a felismerése mondatta ki az I. Finnugor Kultúr-kongresszus résztvevőivel 1928-ban, hogy szükség van az összetartás, segítőkészség és egymáshoz tartozás tudatának erősítésére, s ezért minden év október harmadik szombatja és vasárnapja legyen a finnugor népek napja. Ezt a határozatot nemcsak a TURÁN című lap karolta föl – igaz, csak szűk réteghez jutott el, és már saját korában is megkérdőjelezték tudományos hitelességét –, hanem a kulturális kormányzat is (itt is lehetne mit megköszönni Klebelsberg Kunónak). Államközi egyezmények erősítették a három függetlenedett állam (Észtország, Finnország és Magyarország) együttműködését a „közös” hagyományok, kulturális örökségek feltárásában, egymás műveltségének a megismerésében. Igaz, meg kell vallanunk, hogy erre nálunk volt a legkevesebb pénz, arányában is, nagyságában is – de a szándéknál és a gesztusnál azért több történt.

Hosszú lenne a panaszlista, hogy a szocialista internacionalizmus „határok nélküli” világának idején (e kor nem kedvezett a kapitalista, ugyan semleges Finnországgal

való kapcsolattartásnak sem) mi minden nem történt meg itt sem – hát még arról, ami megtörtént. Most persze csak a magyar uralisztika lehetőségeire gondoltam. Úgy tűnik, hogy a tudomány napjainkban készül az eddigi hiányosságok pótlására. Hogy a kulturális kormányzat mit tesz, azt nem lehet tudni; egyelőre nem (1992-ben sem) döntötte el: van-e értelme a hagyomány föltámasztásának, elfogadják-e az 1928-ban jóváhagyott időpontot (másutt – Finnországban, az észteknél máig megfelelő volt); érdemes-e „fölülről ráerőszakolni” ezt a polgárokra – vagy hagyjanak mindent az öntevékenységre: majd a Reguly Társaság, a Magyar–Finn és a Magyar–Észt Társaságok, illetve az egyetemekről, főiskolákról kilépő magyartanárok megoldják ezt a kérdést.

Pedig nem kis dolgokról van szó – ez az október 15–17-én Szombathelyen tartott Finnugor Symposionon is kiderült. A volt Szovjetunió és a mai Oroszország nemzetiiségeiről, azok nyelvi, kulturális és politikai autonómiájáról, pontosabban, az erre irányuló törekvésekről és ennek lehetőségeiről beszéltek a vendégek. Ez már csak azért is figyelemre méltó vállalkozása volt a szervező Pusztay Jánosnak és a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolának, mert a magyar uralisztika azon képviselőit is megszólaltatta ebben az eddig inkább politikainak, mintsem tudományosnak minősített kérdéskörben, akik eddig nemcsak ódzkodtak ettől, de nem is tartották fontosnak, hogy a nyelvészetten kívül mással is foglalkozzanak. Szépen követhető ez a tendencia: 1985-ben a sziktiivkari Nemzetközi Finnugor Kongresszuson erről legfeljebb (ahogy korábban is) a fehér asztal mellett eshetett szó, 1988-ban a debreceni konferencián agyonhallgatták az ilyen kezdeményezéseket, 1989-ben Szolnokon a résztvevők még csak azt indítványozták, hogy emlékezzenek meg újra a finnugor népek napjáról, 1990-ben már petícióval fordultak a Nemzetközi Finnugor Kongresszus vendégei a szovjet-orosz vezetéshez a finnugor nemzetiségek ügyében – igaz, Hajdú Péter azt ajánlotta, hogy mindaz, ami nem a szűkebb értelemben vett uralisztika, az váljon le és ki. Most Bloomingtontól Jyväskyläig, Novoszibirszkától Szegedig tágult a résztvevők köre, s az elhangzott 28 előadás, az azokat követő vita bebizonyította, hogy a jelen kérdéseit is vizsgálhatják a tudósok, sőt: nem lehetnek azok, ha erre nem figyelnek.

Tekintsünk el a finnektől és az észtektől, ne számítgassuk, hogy hányan éltek-élnek emigrációban, mekkora a volt Szovjetunióban kényszerűen másutt élők száma, ne foglalkozunk a háborúk és a szovjet rendszer veszteségeivel (de mementóként egy számadat: 1940-ben az Észt Szabadállam területén 7% alatt volt a nemzetiségek aránya, ma az Észt Köztársaságban 60% alatti az észtek aránya!). Induljunk ki egy egyszerű adatból: ma a volt Szovjetunió területén élő finnugor népesség száma kb. 3,5 millió. Még a honos, a „bennszülött” statisztikusok sem képesek megállapítani pontosan a finnugor nyelvet beszélők számát. A lélekszám éppen úgy nem egyezik a valósággal, mint ahogy a nemzetiségi és autonóm terület, köztársaság határain belül a többségi arány sem. Nem minősíteni akarom a szovjet(?)–orosz lenini(?) nemzetiségi politikát, csak közlésem Knesofont Sanukov yoskar-olai tudós számsorait: a finnugor nyelvet beszélő népek közül egyedül a permi komi autonóm területen él a finnugor nyelvű népesség többségben. A többiek kisebbségben élnek saját szülőföldjükön, százalékban megadva: a marik 43%, a mordvinok és az udmurtok 33%, a többi komi 23%, a karéliaiak 10%, a hantik és a manysik 3%. Az abszolút létszámuk is, a nyelvet beszélők, ismerők száma is egyre fogy. Egyes tudósok 50 ezer főben állapították meg az etnikai tudat fenntartásához szükséges létszámot – s bár ez vitatható: mégis, sok uráli nép lélekszáma ez alá csökkent. Tény, hogy a jövő évezred elején a hetvenes években kihalt kamaszokhoz a vót (<10) és a lfv (<50) is csatlakozik a „holt finnugor nyelvek”

listáján, de ez lesz a sorsa az enyecnek (<400), az izsórnak (<700), a nganasszannak (<900), a szőlőkupnak (<3600), a manysinak (<7600) és a vepszének (<8000) is. Talán sehol sem indokoltabb Széchenyi szállóigéje: Nyelvében él a nemzet.

Csakhoggy éppen az anyanyelv kérdése az egyik kardinális kérdés. Hiszen könnyű lenne, ha lenne irodalmi nyelve ezeknek az uráli kisépneknek, de van-e? Domokos Péter alapművei – a *Medvéének* (1975) és *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* (1985) – elegendő bizonyítékot tárnak elénk, de vajon a nyelvrokon népek írói nem lépnek-e a kirgiz Cs. Ajtmatov útjára, ti. orosz nyelvű írókká válnak. Röviden: a népköltészetten kívül születik-e olyan alkotás, ismeretterjesztő mű e nyelveken, amelyért a művelt, városi (művészetet eltartó) népesség megtartaná az anyanyelvét, amely ráadásul belső küzdelmekben őrlődik. Nem csupán a folyamatos nyelvújításról és purizmusról, a megújulás és a hagyományörzés egyensúlyáról van szó, hanem arról is, hogy egyes népeknek két irodalmi nyelve is van: pl. a mariknál egyre erősebben elkülönül a hegyi és a mezei, irodalmi nyelvvél is rendelkező nyelvjárás, a mordvinoknál az erza és a moksa, a komiknál a komi és a permjék (ez is a szovjetizálási kultúrpolitika eredménye). Azt hiszem, belátható, hogy ez a megosztottság annak kedvez, hogy az elszigeteltség ellenében járható útnak a közvetítő nyelv használata tűnjék. Ezt sugallja a közoktatás is.

Mati Hint, az ismert észt nyelvész, író több cikkében is kifejtette, hogyan hat nemcsak az anyanyelviség, hanem a szellemi fejlődés ellenében is a kétnyelvűség erőltetése, pontosabban az oktatásban egyre lejjebb vitt orosz nyelvtanulás erőszakolása. (Bizonyításához ráadásul nem is észt, hanem belorusz adatokat használt fel!) Nem arról van szó, ami mindenki előtt világos, hogy az alapfokú oktatásban, de a középben is biztosítani kellene azt, hogy a megalapozó ismereteket anyanyelven kaphassák meg a gyerekek (anyanyelvi óvodák aránya elenyésző, az uráli nyelvrokon nyelvvél sok esetben már az alsó fokú oktatásban is csak a nyelvi órákra szorul vissza – ezt a pozíciót szerencsére még a közép fokuban tudja tartani). Hanem arról, hogy ne „termeljünk nagyüzemi méretekben” gyengébb felfogó képességű, az anyanyelvvén is, a közvetítő nyelven is alig tudó, az absztrakciókat követni nem képes embereket semmilyen asszimiláció jelszavával, mert ez még az erőszakosan asszimilálóra is visszaüt. S ennek az anyanyelviségnek a megmentéséhez van szükség összefogásra és segítségre. Az adott állam oldaláról is, s a részünkről is. Nem nekünk kell helyettük cselekedni – Tönu Seilenthal szerint: „Az észtek problémáit az észteknek kell megoldani.” –, hanem a feltételek kedvezőbbé tételéhez kell hozzájárulnunk. Tudományos teljesítménnyel: a nyelvvél egységesítéséhez nyelvtanok készítése, irodalomtörténetek, történelmi, néprajzi összegzések írása a gyűjtések anyagai és kutatóutak alapján; könyvkiadással; ajándék és bérmunka – de gondoljunk a szövegkiadásokra is (sok népnek az észt, a finn, a magyar kézírattárakban rejtőzik a „régii” irodalma), valamint az önbecsüléshez szükséges kapcsolatok kialakításával. Itt követhetnének a finn és az észt példát!

Erre pedig azért is szükség lenne, mert az uráli nyelvet beszélők nem uradják azokat az intézményeket sem, amelyek ügyeiket intézik. A nemzetiségi beháborúba fulladó volt Szovjetunió erős utódállamai (ha lesznek/vannak ilyenek) a belső rend megszilárdításakor vajmi keveset fognak törődni a nemzetiségi, etnikumi érdekekkel. Annak a valószínűsége, hogy ezek a népek egy megközelítőleg homogén etnikumú államot vagy akár csak autonóm területet tudnának kivívni – egyenlő a nullával. De még ha sikerülne is az általuk lakott területek szuverenitását elérni, vajon képesek lennének-e az örökölt viszonyok közepette az észtekéhez hasonló bölcs nemzetiségi politikára? S vajon

tudnák-e kompenzálni, akár a kedvező gazdasági, politikai helyzettel is a kisebbségek igényeit? Nem hiszem. Így marad a jelen helyzet lehetőségeinek tudomásulvétele, azok legteljesebb kihasználásával. Talán ezek is segítségükre lesznek a kulturális örökség megmentésében és megtartásában, esetleg felvirágoztatásában, hogy megszűnjön a mai csúfos helyzet: a nemzetiségi kultúrát jobbra az államilag támogatott művészegyüttesek képviselik.

Mi közünk van nekünk ehhez? Szerintem sok, ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy valaki miért tartja magát udmurtnak, terjuhánnak, izsórnak, belorusznak, román-nak vagy éppen vendnek. Mert ez még a jobbik eset. Ha ugyanis még nemzetiségi-nemzeti tudata sincs (mert kiirtották – mankurt-lét – vagy ki sem alakult – szocialista hazafiságra nevelés), akkor az egyén a totális rendszerek képlékeny masszájává válik, Petőfi kifejezésével a *szolgazsarnok* föltételezi és kívánja a zsarnokságot – s „ahol zsarnokság van...” Viszont az sem mindegy azért, hogy mihez kapcsolódik az identitása: a valós világhoz-e, vagy álmaihoz. Mert az álmok máshová vezetnek: fanatizmusoz és türelmetlenséghez.

Igaz, ezek az álmok a komikusságuk mellett tünetei is egy végveszélybe került lelkiállapotnak. Csak így érthető a manysi Juvan Sesztalovnak a sumér rokonságba vetett hite; ez a kétségbeesett próbálkozás, hogy a szellemkezekbe (mert kikébe?) kapaszkodjon – így adva népének új sámánként olyan ősoket, amelyekre hivatkozva az újabb megpróbáltatások és/vagy a pusztulás tudata is elviselhető lehet, s ezzel híva föl a világ figyelmét pusztuló, a civilizációhoz tartozó vogulok/manysik megmentésére, a jóindulat megnyeréseként a szükséges áldozatvállalás megkönnyítésére. Emlékszünk-e a költő korábbi, euforikus verseire, a Juvan Sesztalov–Julianus barát párhuzammal szimbolizált nagy egymásra találás várakozására? Ismét egy üresen maradt kéz.

Befejezésül egy kedves, bizonyosan századunkban keletkezett anekdotát idéznék. Találkozik a magyar és a finn. A magyar (ezt ők is tudják) hosszan sopánkodik országa, nemzete helyzetén. Erre a finn elmondja, hogy amikor még együtt vándoroltak, akkor egy keresztútnál láttak egy út- és irányjelző táblát, amelyen ez állt: SUOMI. „Aki tudott olvasni, az arra ment.” – hangzik a csattanó. Ha a század második felének finnjeit és erőfeszítéseiket tekintjük, akkor az ironikus megjegyzést tükörnek is vehetjük. Aki tudott olvasni, az odaért, ahová mi is vágyunk: álmaink és eszményeink jóléti Európájába, amelyik ugyan segítőkész, érdekei szerint. Vajon mi mikor tanulunk meg „olvasni”? Megleljük-e másokban önmagunkat?